

אלג'יריה

(אנגלית: Algeria; צרפתית: Algerie). מדינה בצפון אפריקה, התיכונה והגדולה במדינות האטלס. ב-1830-1847 נכבשה בידי צרפת, התיישבו בה אירופים – צרפתים, איטלקים וספרדים – והם קיבלו זכויות של אזרחי צרפת. ב-1870 קיבלו גם היהודים, ב'חוק כרמיה' (Crémieux), אזרחות צרפתית. ערב מלחמת-העולם השנייה היו ה'קולונים' (COLONS; אזרחי צרפת בא') קרוב לשמינית מכלל התושבים.

יהודים ישבו בא' מימי הקיסרות הרומאית. במאות ה-15 וה-16 נוספו גם יהודים שנמלטו מספרד. ערב מלחמת-העולם השנייה היה מספרם כ-120,000 (1.5% מכלל תושבי א', וכשמינית מכלל אזרחי צרפת בא'). יותר ממחציתם היו מרוכזים בשלוש הערים הגדולות, אלג'יר (Algiers), אורן (Oran) וקונסטנטין (Constantine).

בשלטון המוסלמים היה ליהודים מעמד של 'בני חסות' (ד'מי), מוגנים ונסבלים אך מושפלים, מופלים לרעה ותכופות נרדפים. בשלטון צרפת השתפר מאוד מצבם הכלכלי והמדיני, ביחוד אחרי שקיבלו אזרחות צרפתית ב-1870. שלא כבתוניסיה ובמרוקו, שהיו ארצות חסות של צרפת, התאפיינה מדיניות הצרפתים בא', שהיתה מושבה ואחר-כך, להלכה, חלק מצרפת עצמה, בנטיית לטמע את היהודים. הדבר התבטא בביטול הארגון הקהילתי המסורתי והמרתו בארגון בקונסיסטוריה, שהועתק במדויק מצרפת (1845), ואחר-כך בהענקת אזרחות להם בחוק כרמיה.

במקביל לשיפור במצבם החריפו יחסי היהודים עם האוכלוסייה סביבם, והם גם התנסו באנטישמיות המודרנית, על כל ביטוייה שבמקומות אחרים בעולם. שני גלי אנטישמיות פקדו את א': הראשון החל מיד עם פרסום פקודת כרמיה, והגיע לשיאו בסוף שנות ה-80 של המאה ה-19, כאשר השתלטו החוגים והמפלגות האנטישמיים על כל מוסדות השלטון האירופי המקומי. הגל השני החל באמצע שנות ה-20 ונמשך עד סוף מלחמת-העולם השנייה. שלא כבתקופה הראשונה ניכרה התסיסה האנטישמית החדשה גם במרוקו ובתוניסיה, וסחפה גם את האוכלוסייה הערבית, שהושפעה גם מן התעמולה הגרמנית והאיטלקית שהופנתה אליה ישירות מברלין ומרומא, ומן המסע האנטי-ציוני שאימצו כל הלאומנים הערבים המקומיים שפעלו בצפון-אפריקה ערב המלחמה.

על-פי הסכם שביתת-הנשק, שנחתם ביוני 1940 בין צרפת לגרמניה, נשארה צפון-אפריקה בתחומה של 'צרפת הלא כבושה'. לגרמנים לא היתה שם כל דריסת-רגל עד פלישת בעלות-הברית לא' ולמרוקו בנובמבר 1942, ובתגובה כבשו כוחות ה'ציר' את תוניסיה. כבצרפת עצמה, נהנו המרשל פיליפ פטן ומשטרו מתמיכה עצומה מצד האוכלוסייה האירופית במגרב, אשר בירכה על הפסקת האש ואימצה לעצמה את ההסבר שלפיו נבעה תבוסת צרפת מהתנוונות המשטר הרפובליקני הצרפתי. לפיכך לא היו האירופים בא' נכונים להגן על

מוסדות הדמוקרטיה שבוטלו מיד עם כינון משטר וישי. המשטר החדש לא היה צריך לערוך 'טיהור' עמוק במינהל הצרפתי בצפון-אפריקה ולאייש את מוסדות השלטון באנשים חדשים, שכן מתוך אופורטוניזם או מתוך שכנוע עצמי עברה מרבית הפקידות הבכירה לצידו של פטן, ויישמה במרץ רב את הוראות הממשל, ובכללן את ההוראות שנגעו למעמד היהודים.

יותר מכל מושבות צרפת משכה א' במיוחד את שימת ליבו של משטר וישי בכל הנוגע לתחיקה נגד יהודים. מכיוון שהיא נחשבה לחלק בלתי נפרד של צרפת הוחלו עליה בשפע חוקים, צווים ותקנות, והם העמידו את יהודיה במצב משפטי דומה לשל היהודים בצרפת הלא-כבושה. ואולם, מעמד המדיני של יהודי א' אין בו לבדו כדי להסביר את הרדיפות שהיו מנת חלקם, שכן משטר וישי רדף בקנאות לא פחותה את יהודי מרוקו ותוניסיה, שהיו נתינים ולא אזרחי צרפת. למעשה ראה ממשל וישי בכל שלוש הארצות רצף גיאוגרפי אחד, שבו מצויה אוכלוסייה יהודית גדולה העומדת בין רוב מוסלמי שנאמנותו לצרפת מפוקפקת, ובין מיעוט אירופי הדבק באנטישמיות ורואה בה למעשה את ה'אני מאמין' הפוליטי שלו. התחיקה האנטי-יהודית הוחלה אפוא בא' לא רק מפני שעלתה בקנה-אחד עם האוריינטציה האידיאולוגית של משטר וישי, אלא גם מפני ששלטונות וישי רצו להשביע את רצונה של האוכלוסייה האירופית ולזכות באהדתה של האוכלוסייה המוסלמית. במסגרת ה'סדר החדש' של וישי, באה סדרת חוקים שהבדילה את היהודים משאר תושבי צרפת, ובכללם תושבי א'. הצעד הראשון של המשטר החדש בצפון-אפריקה היה הצו מיום 7 באוקטובר 1940 המבטל את פקודת כרמיה. להוציא כמה חריגים, כגון יהודים בעלי עיטורים צבאיים, נשללה אפוא מיהודי א' אזרחותם הצרפתית, כדרישת החוגים האנטישמיים זה 70 שנה. כעבור ימים מספר פורסם עוד צו אנטי-יהודי, בעל משמעות רחבה יותר, והוא תקנון היהודים בצרפת. הגירסה האלג'יראית של הצו היתה זהה לחלוטין לגירסה של צרפת, ולפיה הוגדר כיהודי כל מי ששלושה מהורי הוריו היו יהודים, או כל מי שרק שניים מהם היו יהודים, אך הוא עצמו נשוי לבן זוג יהודי. הצו הטיל סדרה של איסורים והגבלות, כגון האיסור לעבוד במינהל הציבורי, בהוראה, בבתי-משפט, ברשויות המקומיות, בצבא, באמצעי התקשורת הציבוריים, בתעשיית הקולנוע ובתיאטראות.

בשנים 1941 ו-1942 פירסם המשרד הכללי לעניני יהודים, שהוקם באביב 1941, עוד סדרת צווים אנטי-יהודיים וכולם יושמו. כך, למשל, הוקם באלג'יר משרד לאריזציה של רכוש היהודים, שהוסמך להפקיע נכסי יהודים, והוא טיפל בפיטורי יהודים מענפי הבנקאות, הביטוח והבורסה; הוטל נומרוס קלאוזוס של 2% על יהודים במקצועות החופשיים, כגון רופאים, עורכי-דין, רוקחים, אחיות ועוד; הוגבל בצורה דרסטית מספר היהודים הלומדים באוניברסיטת אלג'יר עד ל-3%, והורחקו תלמידים יהודים גם ממוסדות החינוך התיכון והיסודי (דבר שלא נעשה אפילו בצרפת עצמה). ב-1941 נערך מיפקד כללי של יהודי א' וב-

1942 הוחל בהכנות להקמת 'יודנרט' יהודי, לפי הדגם של האגוד הכללי של היהודים בצרפת, ואולם, ההכנות נקטעו באיבן עקב פלישת בעלות-הברית ב-8 בנובמבר 1942. אין זה ברור עד כמה היו השלטונות הגרמניים מעורים בנעשה בא'. הדעת נותנת שעל חיסול יהודי א' הוחלט בוועידת ונזה. ואולם, רק עם כיבוש תוניסיה בנובמבר 1942 הסבו הגרמנים את שימת ליבם אליהם.

מכל מקום, לצעדים הללו יש להוסיף את האווירה העויינת שלובתה בידי הארגונים האנטישמיים, וכן את קיומם של עשרות מחנות עבודה ליד הגבול הדרומי של מרוקו, שאליהם נשלחו אלפי יהודים, רובם המכריע זרים אך מיעוטם יהודים מקומיים, שנעצרו באשמת פעילות חתרנית או בעוון פעילות בשוק השחור. מחנה בדו (Bedeau), סמוך לעיר סידי בן אל-עבאס (Sidi Bel-Abbes), נועד להיות מחנה ריכוז לחיילים אלג'יראים ממוצא יהודי, ובו היו יחידה מיוחדת, 'קבוצת העובדים היהודים' (Groupement de Travailleurs Israélites) ואולצו לעשות עבודות כפייה קשות ביותר בפיקוח קצינים מלגיון הזרים.

באופן כללי ניתן לומר, שבדומה ליהודי צרפת באותן שנים סברו יהודי א' כי חוקי הגזע שנכפו עליהם הונהגו בלחץ הגרמנים. לכן, למרות הפגיעה במעמדם, ברכושם ובמחייבתם לא התכחשו מעולם לנאמנותם לצרפת, והתקשו להאמין כי 'תקנון היהודים' היה מעשה ידיה של צרפת. לפיכך הצטרפו במאותיהם לתנועת המחתרת שכבר בסוף שנת 1940 התחילה לקרום עור וגידים. נוכחותם היתה כה מכרעת עד כי אפשר בלי הגזמה להתייחס לתנועת המחתרת האלג'יראית כאל תנועה יהודית, אף שמעטים מאוד היו המניעים ה'יהודיים' שלמענם התארגנה.

ראשיתה של התנועה היא בהתארגנותם של כמה צעירים יהודים, בחלקם קצינים משוחררים מהצבא הצרפתי, שהקימו ארגון להגנה עצמית במסווה של אגודת ספורט. במקביל להתארגנות היא ובלי כל קשר עמה התגבשו באלג'יר ובאוראן עוד קבוצות התנגדות של יהודים, שעם פעיליהן נמנו כמה צעירים מהעילית החברתית היהודית בראשות בני משפחת אבולקר מאלג'יר. במרוצת 1942 נקשרו כל החוטים בין הארגונים היהודיים, שבינתיים הספיקו להתקשר עם כמה מדינאים וקצינים בכירים של השירות החשאי הצרפתי שהגיעו ביוזמתם לא' במטרה להכשיר את הקרקע לחידוש המלחמה בגרמנים. דומה כי דעותיהם של האישים הללו היו קרובות מאוד בהשקפותיהם הימניות לפטן, ואולם, אנשי המחתרת היהודית קיבלו את מרותם, שכן רק באמצעותם יכלו ליצור קשר עם האמריקנים. בסוף אוקטובר 1942 הודיעו להם האמריקנים על תוכניתם לנחות בחופי א' ומרוקו, ביקשו מהמחתרת ליטול חלק פעיל במבצע ולשתק לכמה שעות את הנקודות האסטרטגיות של הערים אלג'יר, אוראן וקזבלנקה (Casablanca), עד לכניסת חיילי בעלות-הברית. מחתרת אוראן וקזבלנקה נכשלו במשימתן לפני שהספיקו אנשיהן לצאת לפעולה, אך המחתרת של אלג'יר מילאה בסדר מופתי וביעילות רבה את כל המשימות שהוטלו עליה. 315 מתוך 377

חברי הארגון שהשתלטו על אלג'יר בלילה שבין 7 בנובמבר ל-8 בו היו יהודים. לפי התוכנית אמור היה חיל החלוץ האמריקני להיכנס לעיר בתוך שעתיים מתחילת הפעולה, אך בגלל ההתנגדות העזה של משמר החופים הצרפתי השתתה כניסתו עד לשעות הערב של 8 בנובמבר, בהשאירו לנפשם את אנשי המחותר, שהחזיקו בחירוף נפש יממה שלמה את מרבית העמדות שהשתלטו עליהן.

בינתיים פתחו האמריקנים במשא-ומתן להפסקת אש עם האדמירל פרנסוא דרלן, יורשו המיועד של פטן שיומיים לפני-כן הגיע לאלג'יר בנסיבות אפופות מסתורין. דרלן הסכים להפסקת אש, אך רק אחרי שקיבל את הבטחת האמריקנים כי בעלות-הברית ישאירו על כנו את משטר וישי בא' ובמרזוק ולא יתערבו בענייניה הפנימיים של צפון-אפריקה, ובכלל זה בשאלת היהודים. אחרי-כן מונה דרלן לנציג העליון של צפון-אפריקה (Haut-Commissaire). עד להירצחו ב-24 בדצמבר 1942 לא חזר בו דרלן מנאמנותו לפטן, וסירב בכל תוקף לבטל אף אחד מחוקי הגזע. האמריקנים דבקו בהסכם שחתמו עם דרלן והעניקו את חסותם למשטר שסתר, בהשקפותיו ובמעשיו, את עקרונות הדמוקרטיה. היהודים, ובכללם אנשי המחותר לשעבר, התאכזבו מרה, מה עוד שהם ציפו כי כיבוש א' בידי האמריקנים ישפר באופן מיידי את מצבם. ואולם, לא זו בלבד שמשטר וישי נשאר על כנו, אלא שבמקומות רבים התרבו הפגיעות ביהודים, שהואשמו גם בשיתוף-פעולה עם האמריקנים.

לאחר שנרצח דרלן הגיעה ההסתה האנטי-יהודית לשיאה. באשמה של שיתוף-פעולה עם מבצעי ההתנקשות, נעצרו כל ראשי תנועת המחותר היהודית לשעבר. גדולה היתה הפתעת העצורים כשהתברר להם כי נותני הפקודה למעצרים היו מנהיגיהם לשעבר בראשות המחותר, אותם קציני צבא בכירים אשר למחרת פלישת האמריקנים מצאו את מקומם הטבעי בשורות המינהל הוישאי של דרלן.

דבר מעצרים של המנהיגים היהודים הגיע לידיעת רוברט מרפי נציגו האישי של הנשיא פרנקלין רוזולט בצפון-אפריקה. הדיפלומט האמריקני היה עסוק בחיפוש אחרי יורש לדרלן, וחשש מפני פרסום הפרשה בעיתונות האמריקנית, שהחלה לבקר את מהלכיה של ארצות-הברית באיזור ולפרסם עדויות וכתבות רקע על מצבם של יהודי א' ועל סבלותיהם של עצורי המחנות. דעת הקהל היהודית בארצות-הברית לא נשארה אדישה למצב זה, ואולם, מחשש שעמדתם תנוצל לרעה בידי החוגים הבדלניים בארצות-הברית, השתדלו הגופים הייצוגיים של יהדות אמריקה לבטא באיפוק את אי-שביעות רצונם נוכח המשך קיומו של משטר וישי בצפון-אפריקה. חרדתם גברה עוד יותר לאחר שבינואר 1943 מינה גנרל אנרי ז'ירו, יורשו של דרלן, את מרסל פירוטון למושל הכללי של א'. פירוטון היה שר הפנים בממשלתו הראשונה של פטן ואף היה בין החותמים על חוקי הגזע שפירסמה וישי באוקטובר 1940.

בלחץ העיתונות האמריקנית נאלצה ממשלת ארצות-הברית לבקש מז'ירו לבטל את חוקי הגזע. הוא שוכנע להיענות לתביעה רק לאחר שהוסבר לו שסירובו עלול לגרום את שלילת

הסיוע הצבאי שביקש. ואכן, בלית ברירה, הודיע ז'ירו ב- 14 במרס 1943 על ביטול חוקי הגזע, אך בו ביום חזר ואישר מחדש את ביטול פקודת כרמיה, בטענה שהצו יצר אפלייה בין יהודים למוסלמים בא'.

בתוך פחות משלוש שנים נשללה אפוא פעמיים אזרחותם של יהודי א' – בראשונה בידי פטן ובשנייה בידי ז'ירו. ביטולה של פקודת כרמיה מחדש עורר התרגשות רבה בקרב הארגונים היהודיים בארצות-הברית, והם חידשו ביתר שאת את מאבקם עם ממשל ז'ירו. ואולם, בעוד שממשלת ארצות-הברית התאמצה לחפות על ז'ירו, מצאו הארגונים היהודיים אוזן קשבת אצל גנרל שרל דה גול, שאותה עת הגיעה לשיאה יריבותו לז'ירו על ניהול המאבק לשחרור צרפת. ברור היה כי בתוצאות העימות בין השניים תלוי לא במעט גורלה של פקודת כרמיה. ואולם, ככל שהתנועה הגוליסטית חיזקה את מעמדה במישור הפנים-צרפתי כן קטנה התלהבותה להחזיר ליהודי א' את זכויותיהם הפוליטיות. כאשר קיבל דה גול את השלטון לידיו באלג'יר ב- 30 במאי, נמנע מלבטל רשמית את החלטת קודמו. רק אחרי שעברו יותר משלושה חודשים מאז שניתנה הוראת ז'ירו ולא פורסם בעקבותיה, כנדרש, צו ביצוע, נתלה דה גול באמתלה ההיא, והודיע לראשי הקהילה על החזרת פקודת כרמיה. ואולם, עברו עוד חודשים ארוכים עד היעלמותם הסופית של הספיחים האחרונים של תקופת וישי, שכן עד סוף 1944 נותרו עשרות פליטים יהודים כלואים במחנות מעצר, וזמן רב יותר חלף עד שהמינהל האלג'יראי טוהר מכל היסודות הפרו-וישיאיים, שהמשיכו להתייחס ליהודים כאילו מאומה לא השתנה מאז נובמבר 1942.

מלחמת-העולם השנייה היתה פרשת דרכים מכרעת בחיי יהודי צפון-אפריקה בכלל וא' בפרט: בסיומה נפרצו מרבית הסכרים שהגנו על הסדר הקיים ובכלל זה על המשך הקיום היהודי, שכן בד בבד עם התערערות השלטון הקולוניאלי הצרפתי, הידרדרו היחסים בין היהודים ובין שכניהם המוסלמים על רקע החרפת המצב בארץ-ישראל ותחילת הסכסוך הישראלי-הערבי.

כחלק מהאוכלוסייה האירופית בעלת הנתינות הצרפתית, נמנו היהודים עם המתנגדים להענקת העצמאות לא', ואחדים מהם אף הצטרפו לחוגים הקיצוניים שנלחמו בחירוף נפש למען א' צרפתית'. לפיכך יצאו כאיש אחד את א' עם כלל בעלי האזרחות הצרפתית כאשר החליט דה גול להעניק עצמאות לא' (1962). רק מיעוט קטן מביניהם החליט לעלות לישראל. הגירת יהודי א' לצרפת – כ- 160,000 נפש – היא מקרה נדיר בתולדות הגירות היהודים במאה ה- 20 (מחוץ לעליות לישראל) של קהילה יהודים שהעתיקה כלה את מושבה לארץ מיקלט חדשה, ובאה אליה עם כל מוסדותיה הארגוניים, המשפחתיים והתרבותיים.